

Издање научне грађе
Извештај о истраживању

Теренска истраживања у Топлом Долу: Фолклор и усмена историја

Даница Б. Бокић

У прилогу се доноси избор из грађе која је прикупљана у фолклористичким теренским истраживањима на Старој планини у селу Топли До од 2016. до 2018. године. Од седморо испитиваних саговорника, овде је готово у целости пренет транскрипт разговора вођен у мају 2018. године са Иваном Тошићем, рођеним 1929. у Топлом Долу. Грађа коју смо од њега сакупили целовита је, подробна, садржи различите фолклорне жанрове и мотиве, усмену историју, и уметнички је складно уобличена. У жанровском погледу Тошићево казивање садржи предања, песме, приче о обичајима, анегдоте, усмену историју, фрагменте причања из живота. Тематски распон је веома разнолик, почевши од причања о некадашњем начину живота у Топлом Долу, обичајима и веровањима (прослава Ђурђевдана, заветни крстови, обредне поворке, обичаји везани за временске непогоде), преко предања о вампирима, закопаном благу, Пиљској цркви, па до казивања о хајдучији, догађајима из Првог и Другог светског рата, као и о савременицима (о Мити Гаги, оснивачу фабрике „Тигар“). Казивања Ивана Тошића указују на постојање континуитета великог броја традиционалних тема које су раније записане на подручју забачених, сада опустелих старопланинских села, као и континуитета веровања, обичаја, ритуала. Али, упоредо с континуитетом постоји трансформација, односно дезинтеграција одређених веровања и традицијског фонда. Осим значаја за истраживање усмене историје и традиције, грађа је значајна и с лингвистичке стране, као аутентични запис архаичне варијанте призренско-тимочког говора којим се служио наш приповедач.

Кључне речи: Стара планина, Топли До, теренско истраживање, фолклор, усмена историја, предања, обичаји, вампири, Пиљска црква, хајдуци, закопано благо

Уводне напомене

У овом прилогу доносимо транскрипт разговора са Иваном Тошићем, који је део шире збирке настале током фолклористичког теренског истраживања у најудаљенијем и најзабаченијем селу Топ-

ли До на Старој планини. Топли До се налази на око 33 километара од Пирота и на надморској висини од 919 метара, до саме границе с Бугарском. До села се долази кроз тешко приступачни кањон Темштице. Конзервација бројних ритуала не зачуђује када имамо у виду да је Топли До практично изолован и одсечен од остатка општине, сачуван од спољних утицаја и модернизације.

У селу, по подацима које смо добили од мештана, живи само двадесет осморо становника. Деце у селу нема. Домаћинства су старачка, а становништво се бави претежно сточарством, али и пољопривредом. У топлодолском атару налази се највиши врх Старе планине, Миџор, небројено много река, питких извора, потока, као и највећи број старопланинских водопада. Постоје индиције да је у селу некада постојао манастир, а имамо и бројна сведочанства мештана о остацима материјалне културе из римског периода на врху Пиљ, откуда и потичу предања о Пиљској цркви, односно Пиљграду, као и о лековитој води. Топли До се налазио на стратешки важној позицији, на рутама које су водиле у важне центре и стога се ту налазе остаци ранијих култура.

Слика 1 – Поглед на село Топли До

Током наших теренских истраживања у Топлом Долу, Иван Тошић се показао као најталентованији приповедач међу нашим саговорницима. Разговор с њим трајао је најдуже и био је најсадржајнији. Он не само да има одлично памћење, већ и приповеда на изузетно жив и сугестиван начин. Како нам је саговорник био непознат, разговор је припреман на основу ранијих разговора с мештанима. Упознали смо се с најчешћим темама које се јављају у оквиру причања о традицији и обичајима, те смо на основу тога сачинили упитник, који смо потом користили приликом интервјуа. Упитник смо допуњавали питањима која су се наметала током разговора, као и новим запажањима и открићима која смо потом коментарисали с казивачем. Саговорнику смо се обраћали косовско-ресавским дијалектом како би се смањила евентуална дистанца међу нама.

Иван Тошић је рођен 1929. године у Топлом Долу, где је завршио основну школу и оженио се. Био је столар, а бавио се и сточарством и пољопривредом. Вешт је мајстор и занатлија, али и начитан и обавештен човек са многим интересовањима. Сусрели смо се с Иваном Тошићем у мају 2018. године тако што нас је један од казивача, Тома Младеновић, упутио на њега уз констатацију да он „уме лепо да прича“. Тошић је радо пристао да сарађује. Стекли смо утисак да је веома топао и пријатан човек, врло расположен да помогне да се традиција сачува од заборава. У току разговора он је често инсистирао на томе: „Еее, то је било традиција, оста од старине, и то се поштувало“, односно: „То да видиш! Та традиција!“, или: „Е. Традиција не, не, не губи се.“ Чини се да је био свестан важности свог и нашег задатка и веома поносан што може да нам на овај начин помогне својим причама о старини.

Осим што је Иван Тошић веома даровит приповедач, њега памћење одлично служи – наиме, он се сећао песама од речи до речи, без икаквих празнина, приповедао је о догађајима без много скретања с теме, држао се основне замисли сваке од прича (уз повремена неизбегна лутања), причао је јасно и живо. Његов манир причања је врло занимљив и сугестиван: Иван се служи метафорама, сликовитим приповедањем, прилагођава интонацију по потреби, мења глас како би дочарао различите улоге у дијалозима, гестикулира и прича доживљено и течно. Свим овим поступцима и дијалошком формом постиже динамику приповедања. На изразиту уживљеност у оно о чему приповеда и жељу да то приближи истраживачу, указује често ударање руком о сто (понегде наглашено у транскрипту) и нагињање ка испитивачу. Говори призренско-тимочким дијалектом, али се у великој мери труди да на нивоу лексике користи стандардне изразе како би испричано било разумљивије (нпр.: *тера*ш уместо *кара*ш, *вук*

уместо *в'лк, вампир* уместо *тенац*). Ако је нека реч старинска и посумња да нам није јасна, он као прави, аутентични приповедач одмах даје објашњење и примере, чиме успорава приповедање. Занимљиво је да Тошић понекад хиперкоригује акценат желећи да га приближи стандардном. На лексичком нивоу такође примећујемо уплив војничке и ратне терминологије када говори о тим темама.

Једини проблем приликом бележења материјала била је чињеница да казивач веома слабо чује, те је било тешко усмеравати разговор и постављати питања и потпитања.

Приметно је да је Иван Тошић склон да говори о друштвеној и историјској проблематици, да га интересују историја (Први и Други светски рат, хајдучија) и политика, па су његове приче у неким сегментима идеолошки обојене (изразио је негативан став према комунистичком покрету и прочетничку оријентацију). Није се либио, међутим, да приповеда веома сугестивно и с уживљавањем о натприродним бићима и фантастичним догађајима, неретко уверавајући испитивача да постоји нека виша натприродна инстанца чију природу ни сам не може да докучи: „А, значи, постоји нешто. Сила постоји. Али то је невидљива.“ Ретко је резервисан према испричаном и користи се завршним формулама веродостојности и позивањем на сведоке за које обично даје потпуне податке, покушавајући да на тај начин рационализује фантастично.

За Тошићево приповедање је карактеристична локализација свих приповести у топлодолски простор. Он се позива на своје познанике, пријатеље, комшије како би потврдио веродостојност испричаног. Он осавременује приповедање и покушава да актуализује и надогради традицију коју баштини. Он преноси знање и искуство не као просту поуку, већ посредством уметности приповедања.

Од Ивана Тошића забележили смо две песме изрецитоване у целини, као и неколико фрагмената; предања (међу којима су најбројнија демонолошка) у форми меморате, фабулате, али и хрониката-нотица; анегдоте; приче о обичајима и приче из живота (нарочито о рату и сиромаштву).

Када смо почетком септембра 2018. године отишли у Топли До с намером да се поново сусретнемо са саговорницима и покушамо да разјаснимо нека нејасна места, сазнали смо да је Иван Тошић преминуо у својој деведесетој години, само неколико дана пре нашег доласка.

Разговор с Иваном Тошићем поделили смо у неколико тематских целина. У транскрипту место експираторног акцента није означено. Место полугласника у речима призренско-тимочког дијалекта означено је апострофом, а африката *дз* обележена је латиничним словом *s*.

Слика 2 – Иван Тошић

Разговор с Иваном Тошићем

Живот некада и сада у Топлом Долу

И. Т. Имали смо четрдесет, педесет друге године, пребројавање статистика после рата, одма. Осамнес иљади овце и козе, у ово село! Три и по иљаде говеда, иљаду и двеста коња. То је било проглашено Мали Цариград по богатство. Најбогато село у пиротску општину!

Д. Ђ. Топли До?

И. Т. Топли До.

Д. Ђ. А не знате можда зашто се зове Топли До? Ел има нека прича, нема?

И. Т. Па, не бију га сви ветрови. То је најважно. Јер граде ове планине брда и одбијају. Једино кад дува североисточни ветар, е он носи. Иначе, јужни, па онда северозападни, па југозападни, не могу тако да делују.

Д. Ђ. Мхм, топло је.

И. Т. И тако је крстен у Топли До.

Д. Ђ. А кад сте ви рођени?

И. Т. А дваес девете. Иљаду деветсто.

Д. Ђ. Дваес девете?

И. Т. Деведесета година. Осамдесет девета.

Д. Ђ. [Смех] А ел сте овде рођени? У Топлом Долу?

И. Т. Ту.

Д. Ђ. И кажите ми, како то било, како се живело кад сте били мали ви?

И. Т. Фино бре.

Д. Ђ. Фино?

И. Т. Фино било, то јест, обрађивање земљиште, ма то је чудо било бре, пшенице, кукурузи, три-четири врсте пшенице стално су биле. Ту је било, рецимо, чисто жито, које се орало, као ово сад што третирају, једно „банаћанка“, једно „талијанка“, једно... Разна, само за пшеницу, за обђе, за сукање... Друго, раж; он је био за општу прехрану. Онда по њега друго овас, зоб, па јечам, па ту... Чудо је било жито. Од све се радило. Ево ово су моји пресеци горе били, све то пуно, па на таван простремо материјал, па насипујемо на таванат жито. Нема куде да стане.

Д. Ђ. А сад све празно.

И. Т. Све немаш... Само сада раж да једеш. То је здраво било. То је здраво жито. Каки ово што сад једемо – сунђер! Нема ништа. Појео си за петнес, двајес минута, празан ти стомак. О, људи моји... [смех].

Д. Ђ. А стока, је л' се чувала стока пре?

И. Т. Стока, како да не бре, сине... Ја сам од четврти разред основне школе одма пошо сас стоку. Говеда, или овце, кво ме задуже – то. Ујутру се скупимо на стол сви заједно. Доручкујемо, и отац дадне распоред – ти ћеш то, ти ћеш то, ти ћеш то. Ти има да тераш у тај правац стоку да пасе, ти у тај, други у говеда... све то распоред иде и нема ту. Јер било доста штете, поорано жито, јесењи, па мораш да га браниш, туђо... не смеш да, да направиш штету никоме. Била општина овде у село, није била у Пирот.

Д. Ђ. Озбиљно?

И. Т. Ту је општина била. Да.

Д. Ђ. Хм. А кажите ми, вукови, је л нападали вуци?

И. Т. Како да нису, сине. По дванаес комада у чопор су ишли. И то они велики, није, нису ови чакали, мали. Опасно, опасно... Ја кад, рецимо, прошло време, немачка војска кад прође, пороби Србију, војска која је била на границу избачена, одлазе сви кој куде – па бацали муницију, поред пута, све оне кутије, папирне, па и' ја нађем, па то скупим, па узнем на лопату жар, из огњиште у колибу ложимо, и узнем, извадим метак, па чауру спљоштим горе, па 'у превијем добро, и онда кад поч-

ну, дођу па вију, бре, вију, рутају, е! Ја изнесем на колибу, то је преконоћ – по тамо, и ставим метакат на жарак па побегнем, и оно кад другсне [смех] и они салећу, тако одбивамо. А...

Д. Ђ. Значи борили сте се с вуковима цео живот!

И. Т. [Прекида] Борили смо се, мани... Па клали су, како да нису. Па и дан-данас, ево, мен су ту онамо на обе њиве три овце заклали! Е, шта ћеш, не можеш...

Д. Ђ. А кажите ми, да нисте можда, кад сте били мали, ишли у ву-чаре? Је л' сте имали неки обред како да вукове отерате?

И. Т. Па, било је ту мобилизације, на ловце, па онда у потеру, мобилишу и село, људи, који носи бубањ, музички, који трубу, који... Окаш, викаш, е... Други на гребене у заседе... Кад некад убију нешто, кад не убију, е, тако се чинило да се протерају, ал' де је он? За вука граница нема. Он пређе границу, и утре ево га опет! Е... [смех].

Слика 3 – Пастир у Топлом Долу

Прослава Ђурђевдана у Топлом Долу

Д. Ђ. А чекајте, да вас питам, кад сте, са' ће Ђурђевдан, [гласније] Ђурђевдан ће сад, Ђурђевдан, како сте ви славили Ђурђевдан?

И. Т. [Весело] Ехе... Одлично је било! Овце премлазимо, исплетемо венац, па ту ставимо купину, сас корен, па ставимо од дивљу ружу исто младицу, па од леску, па около исплетемо венац сас цвеће, и где оне пролазе, изнад то поставено колци, и прву овцу кад изађе млзнем на камену сол, па онда узмем брус косачки, што оштримо на њега, па онда узмем масло које се прави од овче млеко, па је помажем, прекрстим на виме, и ставим јој на главу венац и њој.

Д. Ђ. Ко млада?

И. Т. На стару ту, коју премлазим, а и на младо, кад и' пуштим да излазе, кад премлзнем тој, па пуштамо млада. Она које прво младо изађе, одма га ватамо, и њему венац. И ондак бацим јаје живо, увис, там међу њима падне да се распршти, то е био тај обичај.

Д. Ђ. А што јаје, што, шта то значи?

И. Т. Е, то, то је било традиција, остало од старине, и то се поштувало.

Д. Ђ. А то цело село славило?

И. Т. Цело село. Па онда се коље ђурђил, па се подсири сир, и поп долази обавезно. Нисте били у цркву нашу да видите како је сређена?

Д. Ђ. Били смо, ал' не ради, закључано.

И. Т. Е... Да тражите ви кључ од овога председника месне заједнице, но оно нема ниште од њега [смех]. И, мислим, поп је туа долазио, сви узму јагње цело, па узму грудву која је подсирена, па колач, и у цркву. Плна црква, не мож да стане народ, и около цркву, и поп пооди све, опева, опева, опева, и онда он узима предњу плећку, леву, од јагње, узима четврт од сир, расече груду на четврт [показује], и узима порезеницу пола колач. Тако. И ондак са оно р'сто враћа кући, и тако.

Д. Ђ. А кажите ми, после, јел' се скупљали млади, девојке, момци, на Ђурђевдан...

И. Т. [Прекида] Како да не, коло бре, е... По три дана, по три дана! Е! И преко целог лета, и зими. Иду до Бабин зуб, там ливаде имамо, имамо овамо према Белан, према Гостушу, па према бугарску границу, цел дан иде тамо скупља сено и косачи косе, дођу сат и по – два раније, музиканти излазе доле на улицу, кола по три... теква... појаса, аха! [Узбуђено] Било живо село.

Свадбени обичаји

Д. Ђ. И како изгледа венчање, како се славило пре венчање?

И. Т. Па ја сам венчао осам невесте.

Д. Ђ. Осам?

И. Т. Кум сам био на осам куће.

Д. Ђ. Како то кад сте кум, како изгледа кумство?

И. Т. Е, све од кума свадба зависи. Од кума се почиње. Ја се никад нисам опио. Иако све од мен полази. Ја имам границу своју, и фино је било. Покупимо се, идемо по девојку, мислим, као да ћемо данас да идемо за девојку. А ми, прошло ово вече, бријемо младога [смех]. Ту се скупила омладина, игранка, песма, бријање. И онда се отиде тамо, распореди се у кућу, поседу сви лепо, угостено привремено, мислим, направљен ручак леп за сви. То се руча, па онда невеста изилази. Свака невеста мора да има или шифоњер, или сандук, девојачки, за дар њен, то се ставља у запрежна кола, у канате, невеста у канате и она, наади вола и волове, и тако, доведе се... Седне се где сечемо дрва, то зовемо дрвник, и ја столицу за кума, седнем, и стари сват, и млада дође пред нама, клања нам се, музика свира, иде... Лепо, све лепо. Па баца сито, што сејемо брашно, тамо стављено, ово, пшеница, жива, немлета, и баца преко народ. А кум излази, и џеп ситне паре, па преко народ, и он... [смех]. Деца скупљају, боре се, иде... [разнежено] Како је лепо то било...

Д. Ђ. А је л' био неки обичај кад млада дође ујутру, кад се ујутру, следећи дан у кућу... Па је л' био неки обичај први дан после свадбе можда? [Гласније] Први дан, после свадбе?

И. Т. Па кад ју доведемо, па други дан одма, пак, ми, о, на девојку родбина, сви, долазе гости код нас. И ми дочекујемо, и пуна соба, веселба, па ондак, правимо мало госје. Прексутра. Па после се прави велико госје, и там и овамо. Цела недеља гостување, свадбе [смех].

Д. Ђ. Па то лепо било [смех].

И. Т. Бакрачи калајисани, лепи, од педесет кила, кувана ракија, хех бре [весело]. Па крчази од земју, на пр... од лончари израдили, једни су велики по двајес кила, једни по кило, једни... све у крчази сипај! Пило се, јело се, али све природно. Нико није мого да се повреди. Пића данас кад су, јес фабрицирана, можда су она чиста, али од та пића не мож да купиш, скупа су. Него кој нема, он си опече од шљиву, од крушје, од јабуке, и тако. Али имало је. А грожђе није било. Ја вињагу имам, и сад још откад сам се родио нисам је видео, овај, нисам видео кад је садена. А сад сам засадио у башчу горе, имам четири-пет комада разних, пловдина има, прокупац има, од... тамјаника има, разно, знаш, то је тако.

Змајевити јунаци растерују градоносне облаке

Д. Ђ. А кажите ми, ја кад сам дошла у село, видела сам крстове [гласније], крстови камени.

И. Т. А, да, да, да.

Д. Ђ. Шта је то, шта су ти камени крстови?

И. Т. То су свеци. Свеци. Ето, код моста што има крст, доле, преко, то је Свети Ранђел. И то се напоменуло за чување села. У облаци кад се занадую, град бије, жене: „Чувај, Свети Ранђеле, чувај...“ [смех]. Пале ону сламу, на Божић кад се седи, па у џак чувају, па њу износе на крстатине, пале, да одбију невољу. И једна сањала, каже, било град преко ноћ. Па га она питала, каже: – Па чула сам да град ноћу не бије. А нас скрче. Рече – Ми кад смо пошли, није се нико огласио. И зато смо то радили. Ни куче није залајало, ни човек није се јавио. Од онда – трчу, звоне, бију, пале, пушке кој има, испали по кој метак, даву знак... Можда стварно растури, мајку му јебем. Ето...

Д. Ђ. Ал' чекајте, не разумем. Значи, ако се ништа не чује, онда град...

И. Т. Град бије. Ето.

Д. Ђ. Значи треба да буде галама.

И. Т. Е! Наши су ишли на косидбу у Бугарску. А то је било преко Први светски рат. И код једнога газду косе, но се зададоје облак. И иде, и од ови наши један каже на друштво: – Косе, каже, наоштрите. Ја ћу сад да паднем као мртав. А ви изнад мене само цимајте. Са косе. Све док, каже, прође облак. А он био змејовит. Тај човек. А газда код кога косили, и он змејовит био. И сад они ратују у облаци, где да облак уништи поље. Бугаринат да врати облак у Србију, овија да врати там. Али ови како цимали, они Бугаринат ту га сасекли. Нису га убили коначно, али га исповређували и израђавили. И кад прошло облакат, овај се просвети, дигне се, газда све у завоји. Каже – Купите се и бегајте. Не треба ми косачи. А, значи, постоји нешто. Сила постоји. Али то је невидљива.

Д. Ђ. А како ви кажете, змијовит био? Шта му то дође? Змијовит? [Гласније] Змијовит сте рекли. Газда био змијовит.

И. Т. Змај!

Д. Ђ. А змај!

И. Т. Змај! Е! Раније су цареви хранили змаја који добије ћерку да му је чува. И кад дојду по ћерку и поведу ју, пуште змаја да ју отме. Е! Постојала је... та ствар!

Д. Ђ. Да.

И. Т. И то је неизбришљиво у свему. Можда да имаш орјентацију. Каже, комунисти кад су завладали па он, кој није комунист, па се прекрсти. А он га пита, каже – Што се крстиш, бре! Рече – Да се разли-

чим од стоку! [смех]. Значи, ови остали комунисти ти сви стока [кроз смех]. Е!

Д. Ђ. А је л' знате ви неку ту причу за те змајеве можда? Је л' се сећате можда?

И. Т. Па... једино могу да ви кажем, имамо њиву доле испод село, и жетварци жњу. Једно је везано на сноп, једно још на пешчице стоји. Па кад је дунуло, ветар, вртлаг, па покупи оно, па диже увис, ману се види где је шта. Одједном кад је пукло... има круша на слог, на средину ју преби. И, ондак, женете... Ја сам био дечак, али женете виделе само човечја глава, руке и коса, и одлетело на страну. А шта је било... [пауза]. А после сламке паду ту, ма то све растурило! Ето! То сила нека.

Д. Ђ. Сила... А кад буду, град кад буде, облаци, како се ви борите? Тома ми реко бије се у вршник.

И. Т. Па бијемо у свашта, само да гром, нешто да се оглаша. Да има знак да је, да има ту народ. А ти облаци такви воде змијовити људи. Као што сам ви испричао за Бугарина и за нашега.

Д. Ђ. А у шта... Ел' сте певали нешто, је л' сте причали, кад дођу облаци?

И. Т. Не, жене певају неку песму, ал' то ја не знам шта је певано. Певају, кад пале ону сламу, оне и певају, а шта певају, то мене није интересувало [смех].

Д. Ђ. А је л' окренете секиру можда? [Гласније] Секиру? Или нешто, неки обичај можда, да оду облаци?

И. Т. Не.

Д. Ђ. Не. Нисте ви то радили.

И. Т. Не. Нисам. То нисам замотрио.

Слика 4 – Заветни крстови у Топлом Долу

Обредне поворке; коледари и подлаз

Д. Ђ. А да л' сте ви ишли у подлаз?

И. Т. А, па то је на Бадње вече!

Д. Ђ. Мхм. Је л' сте ишли ви?

И. Т. Их, како да нисмо. Па било је око сто педесет колеђанинова. Сви заједно иду, па кад улезе у кућу, свакоме колеђанка, свакоме ораси, лешници... Они рчкају са они штапови у ватру, благосивљају, кад излазе: „Ми из кућу, Бог у кућу, хајде!“ [смех]. Па било бре весело, бре... А ово је сад остало, богами... Ја се сам питам, моја баба, од мајке мајка, она је живела сто десет године. Кад је сто навршила, оштрбела, као и ја што сам оштрбео. Сви зуби су јој до сто десету никли нови. Сви зуби. То да видиш ти!

Д. Ђ. Нови? Сви зуби? О, Боже... [смех]. А кажите ми, тај подлаз, је л' сте носили нешто, неке штапове, или нешто сте правили?

И. Т. Па не. Кој дође први у кућу, он од родно дрво отцепи гранчицу, те са њу у жар рчка, благосивља, да се роде пшенице, воће, да је жива стока, јагањци, прашчине, јаре, све то напомене, напомене, напомене, и закачи у собу ту гранку до Божић. И кад славимо Божић, онда скине. Тако.

Д. Ђ. А је л' ишли, на пример, додоле, лазарице, краљице? Ко је ишо кроз село? Додоле, на пример, кад киша нема да падне, је л' се сећате?

И. Т. Па знаш шта је, кад је било суша, ондак [пауза] кој се обеси, обешеника копу поред реку, а не у гробље. Кад дође река, да га однесе. Такав је обичај био. Никад кој се обеси не копа се у гробље. И ондак, тај гроб де му је био, кад је јака суша, они иду и од то земљиште бацу у ту реку, тако да дође киша [смех]. Обичај [смех]. Сад о томе толко. Не би могло друго да...

Вампири

Д. Ђ. А је л' сте чули да се неко повампирио, тенци да били, је л' сте чули те приче можда?

И. Т. Чули смо! И то су ходали ноћу [пауза]. Свака кућа је имала коња јахаћег, јер није имало снабдевање артикле, него на сваку суботу, у петак одлази, на суботу у Пирот да се купи за недељу дана све што му треба: шећер, сол, зејтин, све, те материјале које су потребне. А вампир дође и изведе коња. И целе ноћи га јури по село. Псета лају и врати га и остави га у шталу од... ода. Кад газда ујутру уђе код коња да га, мислим, му стави сено, да га истимари, он све мокар, знојан. А он каже – У, мајку му јебем вампира да га ноћас терао. Ето. А куче које

само на суботу се оштени, па га чуваш, оно види вампира. И кад оно се трљи туда да прође поред то куче, оно га стигне и грабне га, он се сав направи на пихтије, и нестане га. То да видиш! Та традиција!

Д. Ђ. А је л' сте видели ви можда?

И. Т. А које, тол... ту?

Д. Ђ. Тенца. Вампира.

И. Т. Ма то су ми причали стари.

Д. Ђ. Аха, аха. Сад нисте чули да неко сад то помињао?

И. Т. Па знаш ли од чега вампир постаје? Онај човек који уопште није убоден сас ништа. А данас је сваки шприцан по сто пута [смех], какви вампири, бре [смех].

Д. Ђ. А ваши баба, деда, је л' виђали они вампире, је л' вам причали?

И. Т. Па нису ни смели много да нам причају да се плашимо, као деца. Избегавали су. Јер, они отиду на поса а ми останемо деца кући, увечер закасне, мрак пада, ако нам је таква прича испричана плачемо, бојимо се, и зато су мање то причали.

Д. Ђ. Значи ви сте ово чули за коња?

И. Т. А па да... За коња, јесте. Вампири. А вампир је каже тај и по... од... Ондак некада су почели, кад умре човек, они са иглу га набоцку, мртвог. Само да је начет. Е.

Д. Ђ. Па је л' то радили на гробљу? Из вашег села, је л' боли?

И. Т. Ма јок, кад га стављу у сандук, још кући га набоцку. Да, да га начну да је убоден. Да се не вампири.

Д. Ђ. Мхм. То се радило.

И. Т. Да. Ето.

Д. Ђ. А кажите ми, да вас питам још, чекајте...

И. Т. Тако је то било. Е, сине...

Д. Ђ. А је л' била нека воденица овде у селу, [гласније] воденица?

И. Т. О-хо [раздрагано], преко двајес! Преко двајес! И стално раде. Па много народ, бре. Ту се млело и трице, ту се млело и брашно разно, кукурузно, пшенично, разни јечмови, ма ајде, бре! Па свиње су чуване, по двеста свиње, село уцени свињара који тера на испашу. Па кад ујесен бука роди жир, па падне, он и' отера далеко, једно десет километра од село у шуму, где је тај жир, и врати се, и оне тамо се хране, хране, хране. Кад треба да се приберу, оно једно туа, једно на километар тамо, једно овамо, он дева свињу која води мала прашчиња са њу. Он понесе кукуруз па гуди, гуди, гуди, те ју баца од кукуруза, и она покреј свињуту, али он деба да баца где има дрво одма да се окачи о дрвото да побегне од свињуту. Грабне једно прасе, оно се упишти, он брзо устава и држи прасето горе, а оно пишти, оне свиње са све стране сакупе ту [смех]. Јер свиње се бране кад цврчу, ове питовне. Е. И он ондак забере и', и докара, свака си знаје своју кућу [неразумљиво], хе.

Д. Ђ. А кажите ми је л' ту у тој воденици, је л' се чуле неке приче да се нешто дешавало у воденици, неке нечисте силе, нешто? Је л' сте чули кад сте били дете?

И. Т. Па нисам. Не могу да кажем нешто које ми није познато.

Предање о Пиљској цркви

Д. Ђ. Мхм. Није било. А да вас питам сад, овде има нека Пиљска црква, Пиљски град [гласније], Пиљска црква. Је л' знате нешто за то, то сам видела горе?

И. Т. Аха-ха. Па Пиљ, ту су Римљани живели. Римски град. А испод њега има, зове се Латин... Латинско [пауза] селце. Латинско. Значи, и Латини и Римљани су ту живели. Па су то протерани они кад су Срби се доселили из Русију, од Авара, Келти, Трачана горе. Они су пошли, у један правац су отишли Хрвати, а у други правац Срби. Заузели Шумадију. Али су онда ратовали с Латини и са ови Римљани, те су протерани за Италију. И дан-данас једна места се зову, ми кажемо башча данас, културније, а раније се то звало градина. И дан-данас зовемо једно место Латинско градинче.

Слика 5: Врх Пиљ изнад Пиљског водопада

Д. Ђ. Озбиљно?

И. Т. Е. Традиција не, не, не губи се. Латинско градинче.

Д. Ђ. И је л' иде неко горе на ту цркву? Је л' има неко веровање, да се тамо нешто остави, или?

И. Т. Еј, сине, само се види где су некада биле куће, али то су биле мизерне куће, од дрвета склопљено, положи се само камен да она греда која лежи на, није на земљу, него дигнуто толико од изолацију само. Иначе ту и тамо остало тако нешто да се види, а цркву не може да пронађе нико. Један ми је лагао да су је пронашли и улазили у њу, али је од, двојица су били, који су имали планове, мислим, један на лице места умро. И онда више нико није смео да уђе тамо. Ето. А, реко, дај ми покажи где, бре! – Па, рече, ћу те водим, али не смео да улази-мо. Ех... Зашто, то ко то... ајде...

Предања о закопаном благу

Д. Ђ. А ми кад смо били горе прошли пут, видели смо трагаче за златом. Је л' има то веровање да овде има злато?

И. Т. Има. Има.

Д. Ђ. И траже људи?

И. Т. Траже, како да не. Ја сам сине ишо цео дан, ујутру сам пошо још мрак, па сам стиго пред мрак у Витановци село. Тамо је био један вражалац, који је толико познавао, Сента га зову, да ти на име каже одма. Све! И кад сам стиго тамо било је пе-шесторо. Он седи на степе-ник, они пред њега, он казује и' по ред, не крије, на ово ће овак, на оно. А ја дојдо, назва им Бога и седо. Потам. Кад прођоше они још си тува, оно то каже: – Топлодолац! Кво тебе натера да дођеш? – Одакле знаје да сам ја из Топли До? А ја реко: – Еј, чика Сенто [смех]!

Д. Ђ. И он тражи злато?

И. Т. И, жена чистила кућу детаљно, па нађе... прчава крпа, прљава, и толики, толико вузан... везан. Она да га одмота, оно унутра лешник. Кад оно та лешник, како га врнала, оно се отклопи. Унутра жива, што у термометри има. Она се уплаши па склопи то, па поново увеже, и дође, каже: – Јао, Иване, нам неко набацио живаћи у кућу. И јурну ме да идем код Сенту. И ја се дигнем, одем, и кад ме пита тамо, ја му донесо и дадо. Каже, ево, каже, погледај, то је белега. Ха, он узе то, разврза тој све, па се засмеја [смех], каже: – Ти имаш, каже, убаве паре у твој плац! Али ће да дођеш у недељу да ти кажем где су. На други д'н то не, не, не казује. – А ће ми донесеш ли мене једну шаку кад ти кажем? Реко: – Еј, чика Јез... Сенто! Кад за теб има шака, за мен капа! Доносим ти дор тува. – Е, рече, дођи у недељу. И допе ме ђаво [лупи песницом о сто] и не може да

оде. Син ми име зејца [неразумљиво] мотора да ме одвезе бре. Неста и неста и неста и не знамо где је и готово.

Д. Ђ. Ал' има, има ту негде?

И. Т. Па ту је у наш плац. Али ајде...

Д. Ђ. А шта су то живаћи?

И. Т. Па то је нека... оболење јако за човека. Као, сад кажу – живци имаш. А то – то је то оболење.

Предање о Мити Гаги

Д. Ђ. А је л' сте чули да неко нашо злато?

И. Т. Ох, како нисмо! Како нисмо! „Тигар“, знаш „Тигра“? „Тигар“, фабрику? Е, Мита Гага, Топлодолац, он је одовде родом, и ондак, почео, знаш, да купује овнове пролети. Не мож се сас прљама храна, па се стока омршави, па човек продава, треба му и паре, па накупује овнове, по иљаду комада, па уцени слуге, па на сават. Па кад се направи та стока, пешки дол у Истанбул у Турску терају. Там и' продаје. И, једном отиде код ов... ти овнари, они помаме псета да и' нахране, а он с коња иде. Кад су и' нахранили, каже: – Где ви је она кучка? Ма, каже, она се негде оштенила те не мож да ју нађемо. Каже, дајте ју да, да... И она у то време дође. – Дајте ју, каже, да једе колко год оће. Давајте! Они давали ле, давали, она кад се најела, крене. Он с коњатога по њу, и окну тог слугу једнога: – Ајде пођи ти по нас! Ајде – ајде, ајде – ајде, ајде – ајде... Има тамо ка Бабин зуб Војводин венац, тако се зове то место, Војводин венац. Она у тај Војводин венац најде под капину и туј се оштенила. Ал' како копала, та правила лежиште, оно имало злато. И кутрићи све у злато! Кад видел, каже, еве ти... Дисаси напунио, и кутрићи на слугу нареди, те и' све узме. – Не смете да убијете ниједно! Кучку да раните, а кад сте будале те 'у нисте тражили, ово би, ово би било ваше, али ви се не даје, каже, не дава му ништа. А-а. И онда он узне једног Бугарина у ортачину, и Цекић наш, богаташ, и подигну фабрику „Тигар“. Паре! Па онда када су протерали ови, мислим, Немци, Аустријанци, Први светски рат, нашу војску за Француску, Александар је био тамо краљ наш, три године, па се и село испило, и одећа и обућа. Он, Александар, постави војску, устроји, па и' пита: – Војско, каже, има ли некеме да заостало нешто од паре? Да ни позајмите док се ослободимо, да дођемо у Београд, вратићемо са затезну камату. Сви ћуту, нико ништа. А тај Мита дигне руку: – Ваше величанство, краљу! Дозволите ја да кажем. Каже: – Ајде, изволте. – Ја узимам један батаљон на мој рачун! Одећа, храна, пиће, све! Он се прекрсти: – Еј, кам ми још двојица-тројица таквија да су [смех]!

Д. Ђ. То Топлодолци?

И. Т. Топлодолци, бре [смех]! Али он нуди жлтице, то дели тамо [неразумљиво].

Д. Ђ. А је л' има неко да трагао за златом па га неко проклетство стигло? [гласније] Проклетство! Да умре?

И. Т. Па знаш, има, има, и то има. И то има. Јер нису свакоме наречене да, да, да, да... узме. И то има. Е.

Д. Ђ. Тома [гласније], Тома нам реко, целе породице се затру некад, каже.

И. Т. Па јесте, ето, баш његове комшије доле. Ту је био манастир, овај што ви води. Мож ви покаже де је то. А брат му је туа сас, сас кућу. Његову. И ту био манастир, а Петровдан је. Па нашли кључеве златни. Код тај крс што је само остало. Славу славе, има два-три ортака који и ортаци, и на Петровдан колач и гости, и село колачи однесу, пијење, и тако, и сад пронашли поред ту кућу која је направљена, нека цепотина. И сад, каже, на ту цепотину се види злато то. На голу земљу. И од њи један улазио, те узео, и затрше се, бре. И сад не сме нико да уђе. Е.

Д. Ђ. Проклетство.

И. Т. Проклетство.

Д. Ђ. А то је златна жила, овде има, у планини?

И. Т. Е, сине... Па то је једино суво злато. Једино. Једино.

Комунисти у Топлом Долу

Д. Ђ. А кажите ми, да вас питам, овде се много људи одселило у Срем, је л' тако?

И. Т. У Срем.

Д. Ђ. Па, је л', како ишле те селидбе, кад су кренули да се селе, колко куће отишло?

И. Т. Е, почели су да се селе од педесет [пауза], [тише] четрдесет пете, четрдесет друге... [гласније] Од четрдесет пете године су почели да се селе [пауза]. Није, од педесет пете почели да се селе. Најпрво су отишли колонисти. Немци су онда истерани из Срем и из Баната, куће остале, и они давали који су тако селили бадава кућу, бадава имовину. И ти се људи зову колонисти. Ето тако.

Д. Ђ. Колко куће се одселиле отприлике?

И. Т. Па, сине...

Д. Ђ. Отприлике.

И. Т. Видиш колко су остале. Оне су, они... Наши има у Пирот, има у Ниш, има у Београд, има у Зајечар, има у Књажевац, и посебно у Панчево, Долово, тамо та села, па посебно, онамо, ови колонисти у Вуко-

вар, тамо... Не мож да знаш ко је и шта је, и то... У једну кућу били по четири-пет брата, поделило се то, направило се... [смех]. Никад не можеш то, статистику да кажеш тачно.

Д. Ђ. А што одлазили, што се селили?

И. Т. Еј, што... Ето што. Кад су комунисти дошли, па су пребројали стоку, па све то ту статистику што сам ти реко, ударише зулум! И онда – реквизиција се зове на српски. Дај толко овце, дај месо, краве. Ми смо имали тридесет говеда, краве. Само су остали два вола. Све је отишло за месо. [иронично] За обнову земље! Јебем ти и обнову, јебем ти. Е, зато су се поселили.

Д. Ђ. Отишли, да.

И. Т. А један из Пирота, Видановић му презиме, и послали га у Француску, на, на семинар, да производе меринске овце. И дођоше овде, и сви наши домаћи овнове покупише и отераше за Темску, а пункове створише да мора да тераш да и' вештачки осемене. Овца ситна, а сперма узета од великог овна, кад се зајагњи не може се ојагњи! Помреше овце, поред стоку од, од муке умиру и људи! Ликвидирали су и побили! [удара песницом о сто] Зор отера човека да бега! Зор. Е.

Д. Ђ. А колко код вас у кући било деце кад сте се ви родили? Колко овде живело људи?

И. Т. А па ја сам имао две сестре и два брата још, и ја трећи. Петоро.

Д. Ђ. Петоро.

И. Т. Тако је било.

Д. Ђ. Како се живело? Ко шта радио? Сестре шта раде, ви шта радите?

И. Т. Па један иде увек рабација: орање, косење, помажу га сви, мислим, други чува козе посебно, трећи овце посебно. Музе се, три пута се музу дневно. Ујутру, у подне и увече. Па млеко бре, па по три вагона качкаваљ за Америку.

Д. Ђ. Пиротски качкаваљ?

И. Т. Пиротски качкаваљ. То је чувена марка.

Хајдуци на Старој планини

И. Т. Ја сам, овај, хајдуци су по Стару планину...

Д. Ђ. Били хајдуци?

И. Т. А, како да не. Јер, Турци што су узимали у Србију данак – злато, све у злато, бре – па на коњи, па отуда од Књажевац дођу, па преко Бабин зуб. И данас се зове то Турска потека. А потека је врвина ми што зовемо, козе и то. А ту су и' дочекивали хајдуци, па кад виде каква је пратња на Турци, обезбеђење, ако не мож да успеју, не диру и', склоне

се. А ако виде да може, отму им злато. И онда то злато копају у земљу. И куде га закопају, они од јелена кожу уштаве и пишу план. Али кожа је све на ту ширину исечена кад је мислим се уштавила. И онда пише сас иглу слова. Боде. Да се не избрисује.

Д. Ђ. То му је као мапа, план до блага?

И. Т. План за злато. И тачно тамо пише, белегу на камик остављају, или крст, или на једно место има две девојке, једна другој ота..., окренула леђа, и од њи' колко далеко на југ, и запад, и север корака, али онда су они звали аршин. Аршин се звало, ту – штап, па до овај прс [показује]. Е, то је аршин. Толко аршина, лево, десно, нађе се, ал' по плану. Оно нек се утепа, и не можеш.

Д. Ђ. Па је л' нашо неко тај план?

И. Т. У Топли Дол није нико. Нико није.

Д. Ђ. Значи то и даље сакривено.

И. Т. То се, мани... Па нема, они што ти планове мало били. Певали су песме онда, хајдучку. И жене па се, знаш, подвукле под Турке, па издају јатаке, код који' зиме зимују. И ондак песму спремили, каже:

Планино, Стара планино,
 Доста сам по теб ходио,
 Хајдучки барјак носио,
 Хајдучке чете водио,
 И много мајке цвелио,
 Највише мајку Стојанку.
 Закла' јој сина Стојана,
 Наложу ватру велику,
 Стави Стојана да пече,
 Натера мајку да га окреће.
 Мајка окреће и плаче.
 Кад стану мајку да тучем,
 Мајка окреће и пева:
 – Стојане, синко, Стојане,
 Ти си ми јагње ђурђевско.

Д. Ђ. Ха, па ви знате песме!

И. Т. Па, па песме, тако...

Д. Ђ. Ју, па то је, то је савршено! Па је л' знате можда још неку песму? Ел се сећате можда?

И. Т. [смех] Па добро... Нису интересантне.

Д. Ђ. Јесу, све су за нас...

И. Т. Имаш, тамо, не, нису за ови у јавност.

Д. Ђ. [смех] Добро, а неку хајдучку песму још, је л' знате?

Предање о Стојану Двозубоњи

И. Т. Овде је један био наш хајдук, Топлодолац. Јер Турци су наредили: ако Турчин убије Србина, не одговара ништа. А ако Србин убије Турчина, уништава му целу породицу, и кућу пали, и то. И тај Стојан, он је био па Двозубоња. Двојни зуби имо. Какав је то човек био. И он, тај човек, започну да се тучу са Турчина, он га пре... [неразумљиво] он оде и убије га. И сад не сме да остане. А бил остали сами сас ћерку. Ћерка не била удата још, да је остави – Турци ће је резиле, бре, то ће... Повеле се с њега. И – по шуму. Наши га крију така, преко зиме, у село. И у Завој село, Завојско језеро сад што је, био је штаб турски. Пошли Турци да траже Стојана да га ухвате. А ниже од оне викендице доле. И обори олуја габар, бели габар. Стабло велико, над пут. А није га све искрутило. И оно како расло, оно направило ширину, и вратило то. Али на, нади пута. И кад пролази пешак, не шкоди. А коњаник мора да се с'гне да прође. Ево ти, Стојан, дође један Завојац. И родник на њега, па га обавести. Каже иду, каже, не. Отиде, и на то дрво легне. И не види се, толко широко дрвото било. Турци пролазили, пролазили, пролазили, кад агата да мине, он се с'гне, а овај је имао терзијску куку, терзија, то су снајдери који ручно шију одеда, па имају ону куку са ускртак велики. Доле нагазиш с ногу, горе отегне, и руб му слободан да шије. Он ту куку на агу закачи на леђа. Он мислел да се огребал оди дрвото, и продужи. А један остао по велику нужду. Турчин. И трчи одоздо, варка да их стигне. Стојан слезне и стане на путат, ете ти и он, наиђе. Кад наишо, каже: – Куде, бре, брзите толико? – Па, каже, идемо да нађемо Стојана. Да ватимо. – Па, каже, ја сам тај Стојан. Он пребледе, изгубио се. Каже, не бој се, нећу те дирам. Него да кажеш на агу да ми врати куку, потребна ми је да се крпим! Кад дође овде на ову улицу, ага већ распоређује: тај одред туа, овија туа, овде, овде... Он: – Честит аго, да ти, да, дозволи ми да ти кажем нешто. – Хајде, казуј, на брзину! – Ока, каже, Стојан Двозубоња да му вратиш куку што ти је закачил на леђа. – Како, бре! Грабне одма [неразумљиво]. Јао! Па он ми је мого и главу одсече! А није хтео! Назад! Не! Нико не сме више да га гони! И врати војску [смех].

Д. Ђ. То је овај Топлодолац хајдук?

И. Т. Топлодолац.

Д. Ђ. Двозубоња?

И. Т. Стојан Двозубоња!

Д. Ђ. Чекај да га запишемо...

И. Т. А! Да видиш ти! Али какав је тој систем, то лекари не мож да установе, да двојни зуби има?

Д. Ђ. Па можда је магија, нешто, нека сила виша.

И. Т. Па, нешто мора, мора да нешто има! Е!

Д. Ђ. А је л' знате још неку тако причу, можда Косовски бој, или хајдуци, или неку песму, да се то сачува, јер то ће се заборави. Је л' знате можда, је л' се сећате? Или било коју песму што се певала?

И. Т. Па добро...

Д. Ђ. Или причу, можда за Косово, можда за...

И. Т. Овај, песму, сестра ми је била једна толко певачица... На њиву кад оду, па оду по њи више, па дођу по две-три уз њу, те само дају глас, а она изриче песму. Па то се орило бре од лепотицу.

Стано, Јано, црвена јаболко [смех].

Па кад, па то што ти реко за „Даницу“¹, па то углас певају [смех] „Овој гора разговора нема“, па те песме, имало те песме пуно... „Здравче, венче“. То су... здравац трава има, па певаш: Здравче, венче, беру ли те моме [смех] Ала је то било лепо бре, па каки бре...

Д. Ђ. А не сећате се текст. „Здравче, венче, беру ли те моме“?

И. Т. Беру ли те моме.

Д. Ђ. А нема даље?

И. Т. Мене беру, те ме развеселу. Те ме развеселу. [пауза]

Д. Ђ. Се сећате даље како иде можда? Не?

И. Т. Па то не може све да...

Д. Ђ. А је л' био још неки чувени хајдук овде? Или нека хајдучка прича?

И. Т. Не, не, не би знао, сине.

Д. Ђ. Добро. Добро. Е.

И. Т. Не би знао. У ствари, они су били и одавде. Али они су били мешанија сас Бугаре. И Бугари имали хајдуке, и ови наши. А поп Мартин...

Д. Ђ. Е, то сам чула за попа Мартина.

Предање о благу попа Мартина

И. Т. А, да. Он, он је из Мартиново село, бугарско. А овде му је била магаза, на Белан. И кад је изашо из ту магазу, он је зазидао, па је на, насеко бусови, од ледине, мислим. И зидо га је, све изолирао са, с ти бусови, са земљу. И урасло све и саг га не може пронађу. Да одзидају. А план један имао. Стена која је, кањон, па доле има цепотина. Каже, ће уђеш, а они га зову пшешка рупа. Ће уђеш, каже, на ребро. На рупу ту. И тако ће, каже, да идеш, да идеш; кад се преокренеш, копај, узми

¹ Песма *Даница* нажалост није забележена, јер ју је казивач изрецитовао приликом упознавања са истраживачем.

и једна оставка. Ђе колениш, колениш, колениш, кад устанеш – копај поново. О, 'ош једна оставка. И идеш, каже, идеш, идеш, видећеш, каже, нешто блешти у тебе. Јако. Кад приђеш близу – смок. На врата. Не бој се. То, каже, није смок, то су, каже, од, од драгог камена брава на врата. Кад отвориш то, три купа. Паре. Злато. На средњи куп побијена ракља, дрво, на њу наденута пушка. Кад погледаш, каже, од цега видиш у табанат оловото. Кад, од такав је тај материјал било. А у торбичку ти је, каже, план од целата црква [лупа руком о сто]. И ту наш један, не може толко стар човек да уђе. А наш један от, из село, па се призети у Гостушу. Имал сина, дечак био, ел ту негде ко, ко... како да ти кажем, дванест, једанест године, дванест. И, оно да улезне. Даде му и сијалицу и оно улезло! И догде ишло, па кад се уплаче, па назад, па назад, да излезне, што? Каже, нешто, кад је отворило очи на мене, да ме удави. Ал' на то је то, на врата што је. Брава. И уплашило се, и бре лечише га по доктори, и од страха умре.

Д. Ђ. Од страха?

И. Т. Е. А то је једини план да, да је тачно то.

Д. Ђ. И сад нема више тај план?

И. Т. Па не... [смех]. Не мож да нађу врата де је то. А он је улазио сас каруце, с коња!

Д. Ђ. Поп Мартин?

И. Т. Поп Мартин.

Д. Ђ. Чула сам за њега. Он је познат.

И. Т. Е, е-хе...

Сећање на Други светски рат

Д. Ђ. Е, а да вас питам за крај, је л'... Други светски рат, ви сте преживели, ел тако?

И. Т. Да, да, да.

Д. Ђ. Како било то? Шта се сећате за то време, ел сте ишли ви у војску, ил' како било?

И. Т. Уф, па било је, хе... Ја у војску нисам ишо. Ја сам четрес девете ступио у војску. А за време окупације, мислим, ту је, Бугари, овај, Хитлер је дао источну Србију Бугарима. И овде су нас Бугари владали. Па су и они нас пљачкали. Узимали су и жито, узимали су и стоку, тукли су народ, свашта је било. Али није онда имало обележје као сада што помињу кад је у Книн народ настрадао и нико не одговара. А тако је и, и, и ово сада, тако је и, и за, за Бугаре било. Нико не одговара. Кад је наша војска прешла из Француску, па је ту био распоред, а наша војска, Топлодолци што су се тревили, били у тај пук, и ударе уз Бугар-

ску, мислим, то је од Солуна, а остала војска преко Србије овамо. Каже, све су палили наши и убијали. Нису пробирали. Ни старо, ни младо, ни кућу ни стоку. Бугари су се озверили, па брзо ултимати преко велике силе, да се стане. Кад се стануло, шта је – за премирије. Александар реко: Признам, пристаћу на примирје, али одма да се формира ратна комисија. Да процени ратну одштету. И Бугари одма паре да положи. А граница – изнели мапу – одовде, па овде, па овде... [удара шаком о сто]. То је Србија. И Бугари су морали да пристану. Иначе, каже, све чистимо. Е!

Д. Ђ. Је л' долазили овде, код вас, у кућу? Сте запамтили? Се сећате кад сте били мали?

И. Т. Бугари, мислиш? Како да нису, бре! Тресу девојачке сандуке! Бајаги траже оружје. Они дарове крадну! Куде најду два-три дуката, више, од оне велике сиротице. Пљачка! Мене [неразумљиво] оделео ону кућицу што сам ја сад заправио, нисам је довршио све. Па било још четири метра доле. Ту је била стара кућа. Оно тамо није постојало. И, у подрум... Али отац ми је био толко спреман, пеко ракију, седамдес два казана опеку, бре, ракију, бре, па препеку, па [смех]... Ванко је, чувени, он је Иванко крстен, а они Ванко надимак, ајде [смех]. Тако. И Бугари тако, ти, на кућу по два-три, тројица. Он изнесе ракију пред подрумат, столицу, седне, улазе на капију, он [смех] – Хо, ево ми гости! Дојду, ајде ти пини, ајде ти пини... Кад се напију – Ти си, дедо, претрешен! [смех]

Д. Ђ. Снашо се! Снашо се! [смех]

И. Т. А! Сналази се, нема... А бугарска полиција је у Темску била, а обилази овде. Али кад дођу, они су код нас. Нема ту. А партизани оставили једног болног код башту ми, да га чува. Храна, све то. Ови дођу, они њега одма на таван. Горе. Па у... на от комин, што излази дим од ватре. Чисте изнад комин. Они се напију, доведу гајдара, Циганин сас гајде, да им свира; они пију, мезе, овија... ал' не дају му паре. Овија, до-теро гајдето, он оду, јок. Овија га приметили, неће сви. Он га најдуту там, му диглу руку, он сас нож. Баца тамој. Ах... Побеже Циганин [смех]. Е, било свашта.

Д. Ђ. А је л' ишо неко ваш у рат?

И. Т. Јесте, два брата. Два брата. Брат ми је средњи рањен на Кобиљу главу испред Сарајево из ручну бомбу. Он је био бомбаш. И онда је се привлачио са белим чаршавом на бункери немачки. Дошо на отвор где митраљез. И убацио бомбу у бункер. Али они не били сви у това, него пресконот. Баце бомбу на њега како се повлачил. Кад га ранили, један шрапнел га ударио у раме, а један у образ, седам зуба му избил. И остал у уста. Па је муку мучио, после од тога и умро. А онај

брат, он је служио за Краљевину, као војник, и он је поставен за интенданта дивизијске болнице. Кујне. Дивизијске болнице. Е. Снабдевао.

Д. Ђ. А овде, кад сте ви били током рата овде, како сте живели? Је л' вас стално неко нападао, је л' било сиромаштво?

Н. К. Причали сте ми малопре како неки Бугарин убио неког нашег.

И. Т. Не чујем.

Д. Ђ. [гласније] Неки Бугарин, кажете, убио неког нашег?

Н. К. [гласније] Дошо по неког, па убио, малопре сте ми причали.

И. Т. О, је-је-је-је, па ти људи су се доселили ту из Гостушу. Отац им је снајдер био, ручно шио. А пуштио је браду. То је таква брада. Бугари су га питали: – Што не обријеш браду? Каже, жалијем краља. Хе, они га нису дирали. И онда он оде, као, у партизане. До... па, Бугари су лопови. Једнога официра и један је... други такви је неки имо обичај. Они два Бугари шпијуне, сас овога се спаре, и не иду нигде. Мислим, иду по села, ту-тамо, и у Бугарско прелазе, и овамо, а у одред нигде се не мешу. И раде шта раде. Леле... Бугари су чули за њега, јурили су, нису и могли нађу, а син му је отишо у партизане. А трећи с... а други син, мој вршњак, заједно смо у школу били, исте године, он – уцени га један човек да му чува краве на пашу. И тако се то растури, и сада дошли да кажу жене од тога што је син у партизани дошо, и овај што је сас браду, тај, тај беше загиноу у ствари, сас браду. Јер отерао на човека ћерку, да му да злато, па да ју пуне. Па ју недељу дана држали у шуму сас њи. А овај човек, косили смо заједно сас њега, па ми прича: – Ни, каже, спавамо, ни једемо, шта се све догађа.

А чули за Борошу², капетан прве класе, академски капетан, Топлодолац, и овија заробљен! Он је био командант за одбрану града Београда! Артиљерац. Противавионски. Док је он дејствовао, оборео је преко тридесет авиона! Немачких. У Београд. Па дође... ови... мислим... У-у... [лупа шаком о сто, покушава да се сети] у-у... ова држава наша, што ни увек јебава! Није Словенија, него... Хрватска, п. му м.!

Д. Ђ. Хрватска! [смех]

И. Т. Хрват био исто капетан на магацин за издавање оружје. И овај туко, послао војника да донесу mine. Кад је донео, пуца, ал' авиони дејствују. Бомбардују. Пуца! Он нареди на једног војника: Војниче, одврти шраф, капислу, расеци, каже, са секирицу. Ово. И војник кад расече, кад расечено, кад оно унутра песак. – Војско, издаја! Идите кој како знате, ја како умам. Али дигне се та при оног капетана. Каже, господин капетане, какву сте ми муницију послали? – Па каква је дошла на

² Капетан Прве пиротске бригаде, Душан Петровић Бороша, припадник четничког покрета.

ред, такву. – Каже, нећеш више да шаљеш никакву. Пиштољат и убије га.

Д. Ђ. Убије га?

И. Т. Убије га. Па га заробе Немци, па га отерају у логор у Немачку. Али пошто је Бугарску у... на... Хитлер дао овај крај, тај Мита Гага напише писмо и пошаље га команданту логора, да је тај човек Бугарин, није Србин. Да се пусти. И они га пуште. Кад дојде, јави се њим, они му даду паре, ватај планине и формирај одреди. Наду се да дочекају као што је то радео и Дража Михајловић. Нису хтели да воде ратове, али да има одреди. Тија су туа, онија су у Јастребац, они су у Копаоник... То се радело!

Д. Ђ. Је л' сте били сиромашни током рата?

И. Т. Како?

Д. Ђ. [гласније] Је л' било сиромаштво кад био рат?

И. Т. Па како да није, сине, како да није. Било људи окрпљени са концем од грснице оне, што сад праве ови отрови што се дрогирују. Онда колко је сине овде било те грснице, то је чудо било. Па ткале су жене платно од, од тога. Па јес... Пртено платно. Кошуље кроје... То се радело, бре, мани... Каже, ранил невеста, млада, сви седну да вечерују, гас се слабо добављало, она узме од то конопље огулено, осушено, и запали и држи као свећу да гори и они вечерују.

Д. Ђ. Јадна...

И. Т. Е, свашта...

Д. Ђ. Сиротиња.

И. Т. Па јесте... Па било, како да није било. Сиромаштво.

Д. Ђ. Да, да.

Песма о сељаку

И. Т. У Босни је отпевана песма, али после им забранили. Саћу ви кажем, каже:

Ој, сељаче, мучениче јадан,
увек радиш, и жедан и гладан.
Деца су ти и боса и гола,
за стоком се по трње избола.
Увек жељна и сира и млека,
Јер... продају млекото, бре. Да се крпе, од нигде паре.
Таква, каже, беда, трпеће је довека.
Јадан сељак свугде паре даје,
Па и на кера што пред кућу лаје.
Јадан сеља, свугде паре баца,

Мора да плати шприцање оваца.
Порез, каже, плаћа на казан и кола,
А такође и на оба вола.

И ови им спречили, вређу се. А-а-а [смех], видиш ти то.
Д. Ђ. И како ви памтите све те песме, како знате?
И. Т. Па, како [смех]!

Слика 6 – Иван Тошић испред своје куће у Топлом Долу

Извори илустрација

Архив аутора.

Field Research in Topli Do (East Serbia): Folklore and Oral History

Danica Djokić

Summary

The article presents a selection of the material collected during the folkloristic field research carried out in the village of Topli Do on Stara Planina (The Balkan mountain range, "Old Mountain"), in the period from 2016 to 2018. Out of the seven people the author spoke to, the article includes the transcribed conversation with the late Ivan Tošić, born in 1929. in Topli Do, conducted in May 2018. The material taken at that time is comprehensive, detailed, comprises various folklore genres and motifs, oral history, and has artistic value as well. Tošić covered a variety of themes, including the traditional way of life in Topli Do, customs and beliefs (celebration of Saint George's Day, votive crosses, ritual processions, weather magic and rituals against hail), legends about vampires and buried treasure, enigmatic church of Pilj, accounts and anecdotes of haiduks (brigands) and certain local events concerning the First and the Second World War, and even some prominent contemporaries of the area, like Mita Gaga, the founder of the "Tigar" factory. In the repertoire of Ivan Tošić we can follow the continuity of a large number of traditional topics in the area of remote and abandoned villages of Stara Planina and the continuity of beliefs, customs and rituals. Along with continuity, there is also a transformation or disintegration of certain beliefs and traditions. The collected field material is significant not only for exploring oral history and folklore tradition, but also for its linguistic value, as an authentic record of the archaic variant of the Prizren-Timok dialect spoken by the narrator.

Keywords: Stara Planina, Topli Do, field research, folklore, oral history, legends, customs, vampires, church of Pilj, haiduks, buried treasure

МА Даница Б. Ђокић
Е-пошта: danicadjokic@gmail.com

Примљено: 20. 2. 2019.
Прихваћено: 15. 3. 2019.